

(POST-) MODERN DÜNYANIN PARADİGMALARINDAKİ DÖNÜŞÜM: İLERLEME YERİNE (SOSYAL/TOPLUM TEMELLİ) İNOVASYON^(*)

(**) **Ali SEYYAR**

(***) **Mehmet AYSOY**

ÖZ

Modern Dünya ile ilerleme kavramı, anlam açısından birbirine çok yakındır. Her iki kavram, yeni/aydın bir insan tipinin ileri görüşlü fikirleri doğrultusunda herhangi bir şey veya konu hakkında en iyisine sahip olma iddiasında bulunmaktadır. Modern Dünyanın bir simgesi olan ilerleme, teknik, ekonomik, evrimsel veya tıbbi alanda bir gelişmeyi tanımlamak için genelde kullanılmaktadır. İlerlemenin çevresel ve sosyo-ekonomik yönden zararlı taraflarını da gören sivil toplumlar, (Post-) Modern Dünyanın ilerleme modelinden vazgeçerek inovasyona sarılmıştır. Toplumsal değişim, bundan böyle hem planlı/kontrollü olmalıydı, hem de sosyal sistemdeki teknik yenilikler, yeni fikirlere dayanmalıydı. Bu süreçte inovasyonlar, gittikçe daha çok sosyal ve hatta toplum temelli nitelik kazanmaya başlamıştır. Toplum yararını gözeten inovasyonlar, çevresel ve sosyo-ekonomik so-

runlara çözüm geliştiren sosyal uygulamalar/modeller haline dönüşmüştür. Bu bağlamda bu makalede, başta (Post-) Modern Dünya olmak üzere Modernizm, Modernite, Modernleşme gibi kavramların kökenine inmiş ve bunlarla ilişkilendirilen ilerleme ve (sosyal/toplum temelli) inovasyon açımları ele alınmıştır. Bu makalenin amacı, tarihsel süreç içindeki ilgili kavramların paradigmatik değişimin nedenlerini sosyolojik açıdan değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: (Post-) Modern Dünya, Modernizm, Modernite, Modernleşme, İlerleme, (Sosyal/Toplum Temelli) İnovasyon.

TRANSFORMATION IN THE PARADIGMS OF THE (POST-) MODERN WORLD: (SOCIAL/SOCIETAL) INNOVATION INSTEAD OF PROGRESS

ABSTRACT

The concept of progress and the Modern World are very close in their

^(*)*Makalenin Geliş Tarihi* / 21.11.2022 - *Makalenin Kabul Tarihi* / 20.02.2023 - *Makalenin Türü* / Kuramsal

^(**)*Prof. Dr.* / Emekli Öğretim Üyesi, Sosyal Politika Uzmanı, aa.seyyar@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-8103-0954.

^(***)*Doç. Dr.* / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, maysoy@ybu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-1030-2777.

meaning. Both concepts aim to have the best of everything or to have themes in line with the forward-looking ideas of a new/enlightened type of person. Progress, a symbol of the modern world, is often used to describe a development in the technical, economic, evolutionary or medical field. Civil societies, which also see the environmentally and socio-economically damaging aspects of progress, have abandoned the model of progress of the (post-) modern world and turned to innovation. Social change should henceforth be both planned and controlled. Moreover, technological innovations in the social system should be based on new ideas. In this process innovations have increasingly gained social and even community-based (societal) qualities. Innovations that serve the common good have evolved into social practices/models that develop solutions to environmental and socio-economic problems. In this context, this article has explored the origin of concepts such as Modernism, Modernity, Modernization, in particular the (Post-) Modern World in according to the associated progress and (social/societal) innovation concepts. The aim of this article is to assess the reasons for the paradigm shift of relevant concepts in the historical process from a sociological perspective.

Keywords: (Post-) Modern World, Modernism, Modernity, Modernization, Progress, (Social/Societal) Innovation.

GİRİŞ

Her ne kadar Antik Çağ'ın filozoflarının eserlerinde ilerlemeye dair genelde teoloji ağırlıklı görüşler var ise de bu makalede ilerleme (progress) konusu, daha çok Modern Dünya'nın başlangıcı ile birlikte teknik bilginin ilerlemesi doğrultusunda ele alınmıştır. Bu doğrultuda son 100 yılda ilerleme adına oluşturulan veya geliştirilen en önemli icatlar/buluşlar, bir başka ifadeyle ekonomik anlamda katma değer yaratan yenilikler/yenileşimler anlamına gelen inovasyonlar (innovations) üzerinde bir bilgi sahibi olmak istediğimizde genelde örnek olsun diye telefon, televizyon, otomobil, tren, uçak ve internet gibi bir dizi teknik cihaz/âlet ve ulaşım/(dijital) iletişim araçları sıralanmaktadır. Toplumsal yaşamı derinden etkileyen örneğin sosyal güvenlik sistemlerdeki reformlar gibi yenilikler ise, belki de somut olarak fark edilmediğinden dolayı genelde inovasyon olarak pek algılanmamaktadır. Hâlbuki (Post-) Modern Dünya, sadece teknik inovasyonlardan ibaret değildir. Toplumsal değişim ile birlikte veya bizzat toplumsal değişimin muharrrik unsurları olarak kültürel, ekonomik, bilimsel, siyasal veya sosyal inovasyonlar da ortaya çıkmaktadır.

Bunun yanında ne teknik, ne de sosyal inovasyonlar, birbirinden bağımsız olarak tek başına ortaya çıkan olgular değildir. Her biri, birbirlerinin alanlarını karşılıklı olarak az veya çok etki altına alabilmek-

tedir. Örneğin bugün internet olmadan yeni (ortak) iş modellerinin oluşturulması artık pek düşünülmemektedir. Kaldı ki teknik inovasyonlar dahî toplumsal dönüşüm ve değişime de ön ayak olabilmektedir. Bundan dolayı teknik inovasyonların önemli bir bölümü, sosyal veya toplum temelli inovasyon kapsamına giren yenilikler olarak da kabul edilmektedir. Bu gelişmelerin karşısında bugün akademik merakın ötesinde sosyal ve çevresel koşullarının yanında artan toplumsal talepleri de dikkate aldığımızda daha kapsamlı bir inovasyon kavramına gereksinim duyulmaktadır.

Ekonomik rekabetin küreselleşmesi, Ar-Ge çalışmalarına bağlı yeni teknolojilerin ortaya çıkması, gelişmiş demokratik ve sosyal hukuk devletlerinin toplumsal refah odaklı sosyal politikaları gibi iç ve dış etkenler, inovasyon çalışmalarının daha da farklılaşmasına, daha somut bir açıklama ile çok daha akıllı, çevre dostu, sürdürülebilir, sosyal ve toplum temelli olmasına yol açmıştır/açmaktadır. Bunun için bugün yeni icatlara ve buluşlara açık (post-) modern toplumlarda bütün inovasyon türlerini içine alan toplum temelli inovasyon (societal innovation) kavramı ortaya çıkmıştır.

Bu doğrultuda makalenin ilk bölümünde önce Modern Dünya kavramının semantik çerçevesi çizilmiş ve kavramsal açıklaması yapılırken, bununla ilişkisi olan Modernizm, Modernite ve Modernleşme gibi

kavramlar arasındaki anlamsal bağ oluşturulmuştur. Daha sonra Modern Dünya ile birlikte anılan ilerleme kavramına yüklenen anlam, sosyolojik temeller üzerinden araştırılmış ve sosyal bilimler ekseninde analiz edilmiştir. İkinci bölümde ise Post-Modern Dünya anlayışı doğrultusunda 1970'li yıllara kadar adeta unutulmuş olan inovasyon kavramının (yeniden) ortaya çıkışı ile toplumsal değişim sürecindeki etkileri ele alınmış ve başta Avusturyalı iktisatçı Joseph Alois Schumpeter (1883-1950) olmak üzere birçok sosyal bilim insanının inovasyon kavramına yüklediği farklı anlamlar üzerinde durulmuştur. Aynı bölümde yeni toplumsal talepler doğrultusunda inovasyon kavramının semantik alanının genişleme süreçleri ve nedenleri tahlil edilmiştir. Daha somut bir ifade ile belirtmek gerekirse inovasyondan sosyal inovasyon ve sosyal inovasyondan toplum temelli inovasyon kavramına dönüşüm gereksinimlerinin perde arkası ve toplum hayatına yansımaları incelenmiştir.

1. MODERN DÜNYA ANLAYIŞI DOĞRULTUSUNDA İLERLEME KAVRAMINA YÜKLENEN ANLAM

Şunu başta ifade edelim ki, "modern" kelimesi, tarihsel boyutuyla değişik anlamlarda kullanıldığı için, kronolojik sınıflandırmada bile bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. "Modern" kelimesinin Latince karşılığı

olan "modernus" sözcüğünü ilk kez Papa I. Gelasius (492-496), bir fermanın "yeni, yeni dönem, bugün, şu anda, hemen, daha yeni" anlamlarında kullanmıştır (Thiel, 1868: 389; Bonnet, 2004: 10-11).

Bundan sonra Batı Dünyası'nda "modern" kelimesi, yüzyıllar boyunca adeta unutulmuş ve ancak 18. yüzyılda ilk önce Fransa'da kullanılır hâle gelmiştir. Almanlar da "modern" kelimesini yabancı bir kelime olarak 1727 yılından itibaren "eski" ve "antik" kelimelerin bir zıddı olarak dillerine kazandırmıştır. 1859 yılında ise bir Fransız şair, deneme yazarı ve sanat eleştirmeni olan Charles Baudelaire (1821-1867), bu kelimeyi sık sık kullanmıştır. Alman Edebiyatçı Eugen Wolff (1863-1929), 1886 yılında kaleme aldığı bir makalesinde "modern" kelimesini Alman toplumunda da popüler hâle getirmiş ve bu bağlamda ilk kez "modern sanat" kavramını kullanmıştır. Latin Edebiyatı Uzmanı Alman-Amerikan Yazar Hans-Ulrich Gumbrecht (1978), Avrupa menşeli kavramlar tarihi ekseninde "modern" kelimesini üç anlamda ele almıştır:

1.) Modern, "önceki"nden ayırt edebilmek için, "şimdiki" veya "şu andaki" anlama gelmektedir.

2.) Modern, "eski"sinden ayırt edebilmek için, "yeni" anlamındadır. Burada "yeni", geçmiş zaman/tarih olgusundan farklı olarak şimdiki zamana ait bir dönem/çağ olarak anlaşılması gerekmektedir.

3.) Modern, "ebedi/kalıcı/sonsuz" olmaktan ziyade her halükârda

"geçici" bir nitelik arz etmektedir.

Bu üç anlamdan çıkartılacak ders, "modern" kelimesinin kendi içinde değişken, zıt ve çok anlamlı olduğudur. Zaman algısı açısından hem somut, hem geçici, hem de görecelidir. Görecelidir, çünkü modern denilen şey/olgu, zamanla aktüalitesini yitirmekte ve eskimektedir. Buna göre geçmişte eski çağlara ait olay ve olgulardan farklı ve dolayısıyla yeni bir açılmadan yana bir tavır koyan kişi, "modern" olarak nitelendirilebilmektedir. "Modern", aynı zamanda sanat ve toplum açısından somut olarak tarihsel dönem/yeniçağ kavramı olarak da kullanılmaktadır. Bu anlamda Alman bilim insanları, "Modern Dünya" veya "Modern Çağ" kavramını kısaca "Die Moderne" terimi ile ifade etmektedir. Bununla birlikte "Die Neuzeit" (Yeni Dönem/Yeni Çağ) tabiri de kullanılmaktadır. İngilizler ise bu döneme "the modern times" (modern zaman/lar), Fransızlar ise aynı anlama gelen "les temps modernes" tabirini tercih etmektedir. Almanya'da "Modern Dünya" kavramına, Natüralizm ile birlikte ortaya çıktığı halde, somut bir tanımlaması yapılamadığından dolayı farklı anlamlar yüklenmiştir. Özellikle sanat, müzik ve fikir alanında ortaya çıkan her yeni tarz veya düşünce, "modern" olarak algılanmıştır. Bu bağlamda bugün bile halk dilinde "modern", "modaya uygun", "zamana uygun" veya "çağdaş" olarak anlaşılmalıdır.

Modern Dünya, Avrupa'da 1517-

1648 yıllarında görülen ve Hristiyanlığın mezheplere bölünmesine sebebiyet veren reform hareketleri ile gün yüzüne çıkmış, ulusal devletlerin oluşumu ve sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan işçi kesimi ve burjuvazi ile birlikte devam etmiştir. Ancak "Modern Dünya-Modern Zaman/lar" tabirinin tarihsel olarak kullanılışını ancak 1800'den sonraki yıllarda görülmüştür. Köklü yapısal değişim ve dönüşüm yönleriyle Modern Dünyanın başlangıcı, daha çok 1830'dan sonra başlamaktadır. Bu anlamda Modern Dünya, Napolyon Savaşlarının bitmesi ile birlikte siyasal ve endüstriyel devrimlerin bütün Avrupa'ya sirayet etmesinden sonra tarihte bu boyutta görülmemiş kadar hızlı ve yeni bir şekil almaya başlamıştır. Hiçbir modern devlet, 1789 Fransız Devrimi'nin fikirlerine kayıtsız kalamamış, önu durdurulamayan sanayileşme ise geleneksel sosyal yapıyı ve hayat tarzını bütünüyle değiştirmiştir.

Felsefe tarihi açısından Modern Dünya, Fransız düşünür Michel de Montaigne (1533-1592), Fransız filozof ve matematikçi René Descartes (1596-1650) ve Aydınlanmanın erken dönem savunucularından olan Hollandalı filozof Baruch Spinoza (1632-1677) gibi düşünürler ile başlamıştır. Çünkü bu düşünürler, bilhassa Skeptisizm (Şüphecilik) gibi felsefik görüşleri modernleştirerek, bilim dünyasına aktarmıştır. Felsefik yaklaşım açısından Modern Dünya, özellikle Aydınlanmanın en önemli ilkesi olan akıl yani rasyonel

düşünceden etkilenmiştir. Evrensel akıl ilkesi, Alman filozof Friedrich Hegel (1770-1831)'in İdealizminin de bir tezahürüdür aynı zamanda. İdealizm (Idealism), mantıksal olarak zihinsel algılamaya bağlı olduğunu öne süren bir dünya görüşüdür. İdealizm, sosyal bilimlerin konusu olan toplumu ve sosyal davranışları, evrensel ve doğal yasalardan farklı olarak, ahlaki, insani, psikolojik ve ruhsal yönden ele almakta ve bunlara bir anlam vermeye uğraşmaktadır. İdealist felsefe anlayışına göre düşünce, biricik hakikattir ve bu çizgide Modernlik, rasyonel akla dayanan zihinsel özgürlüktür (Akarsu, 1994: 70).

Modern Dünya'nın başlangıç tarihini belirlemek, çoğu zaman kültür, sanat, toplum, siyaset, ekonomi gibi olgusal bağlamlarına göre değişebilmektedir. Ortaçağ ve Reformasyon arasındaki tarihsel dönemi temsil eden ve antik çağı ihya eden Rönesans temel alındığında, erken Modernliğin ortaya çıkışı, 15-16. yüzyıla dayandırılmaktadır. İktisadi ve teknolojik gelişmeler dikkate alındığında ise Modernleşme, Sanayi Devrimi yani 18. yüzyılın ortalarından itibaren hız kazanmaya başlamıştır. Siyasal yönüyle Modernlik, Fransız Devrimi'nden sonra yani 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarından itibaren kendisini göstermiştir. Avrupa'da milliyetçilik/ulusalcılık fikirlerinin yaygınlaşması ile birlikte Modern Dünyanın özellikleri yine 19. yüzyılın başlarından itibaren tezahür etmiştir. 19. yüzyıl,

aynı zamanda edebiyat ve sanat tarihi açısından estetik moderniteyi temsil eden bir çağdır (Zima, 2001).

Sosyal tarih ve sosyoloji açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse Modern Dünya, 18. yüzyılın sonlarına ve 19. yüzyılın ortalarına doğru bir süreçte şekillenmiş ve günümüze kadar bütün etkinliği ile varlığını sürdürmektedir. Bahsedilen başlangıç dönemi aynı zamanda feodal bir toplumdan burjuvazi toplumuna geçiş sürecidir. Feodalizm, idari ve askeri gücü elinde bulunduran feodal beyler, yani senyörler sınıfı ile bunların mülkiyeti altında bulunan ve toprağa bağlı olarak çalışan bir tür köle olan serflerden oluşan bir sosyal sistemdir. Sanayileşme, iç göç, kentleşme, toprak reformu, köylülerin ve işçilerin ayaklanması, insan hakları ve demokratikleşme gibi süreçler, feodal sistemi çöküntüye uğratmıştır. Bunun yerine Avrupa kentlerinde bir burjuva denilen orta tabaka oluşmuştur (Gall, 1989).

Genellikle 1850'li yıllar, Modern Dünyanın kazanımlarının topluma yayılması veya nüfuz etmesinin başlangıcı için tarihsel bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu süreçte sosyal düzendeki çalkantılar, başta işçi sınıfı olmak üzere geniş halk kitleleri tarafından da hissedilmiştir (Wagner, 1995: 42-43).

1.1. Modernizm, Modernlik ve Modernleşme Kavramlarının Açılımı ve Aralarındaki İlişki

Modern Dünya ile birlikte genelde Modernizm (Modernism), Mo-

dernlik/Modernite (Modernity) ve Modernleşme (Modernization) gibi kavramlar da anılmaktadır. Modernizm, Aydınlanma çağı ile gelen zihinsel dönüşümün ortaya çıkardığı bir ideoloji, modern düşünce, karakter ve (ya) bir hayat tarzıdır. Çağdaşlık olarak da ifade edilen Modernizm, hümanizm, sekülerizm (laiklik) ve demokrasi temelleri üzerine kurulu, egemenliğini insanlara geniş özgürlükler vermede gören, kurtuluşu dini kurumlardan ziyade akıl ve bilimde arayan, insan biçimci ve insan merkezci bir dünya görüşüdür. Daha spesifik olarak bu kavram, modernist hareketi, onun kültürel eğilimlerini ve 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Batı toplumunda meydana gelen kapsamlı ve derin değişimlerden kaynaklanan bir dizi kültürel hareketi tanımlamaktadır. Modernizm, aslında realizmin muhafazakâr değerlerine karşı bir isyandı. Modernizmin tartışmasız en paradigmatic motifi, geleneğin reddi ve yeni biçimlerde yeniden doğuşu, birleştirilmesi, yeniden yazılması, yeniden özetlenmesi ve (ya) revizyonudur. Kısacası; Modernizm, rasyonalite, akıl ve mantığın gücü, bilimsel gerçekler, ilk çağlara ait doğrular, sistematik düşünce ve pozitivizm ile yakından ilişkilidir (Usta, 2011: 196; Graff, 1973; Graf, 1975; Barth, 1984).

Modernizm, Fransız klasisizm ile başlayan "Eskilerin ve Modernlerin Kavgası" (Querelle des Anciens et des Modernes) ile anlam değişikliğine gitmiş ve tartışmalı bir şekilde

Modernite kavramının gün ışığına çıkmasına yol açmıştır. Bu "Kavga", klasik-evrenselci dünya ve insan görüşüne gölge düşürmüştür. Kopernik ve Descartes'tan bu yana bilim ve felsefeye damgasını vuran ilerleme fikri, Modernite tartışmaları ile birlikte antik dünyayı örnek olmaktan vazgeçmiştir. Aydınlanmanın sonraki öncüleri ise rasyonel aklın etkisi altında kalarak, tarihi halen ilerlemenin bir unsuru olarak görmeye devam etmiştir. "Eskilerin ve Modernlerin Kavgası", bu süreçte evrensel nitelikte zamansız bir güzelliğin (beauté universelle) yanı sıra görece niteliği taşıyan zamana bağlı bir güzelliğin (beau relatif) de olduğunun farkına varılmasıyla sona ermiştir (Jauss, 1970: 32).

Modernistler, artık geçmişi idealleştirme yerine gelecekte görmek istedikleri mükemmel olana yönelme ihtiyacı duymuştur. Kısacası, "Eskilerin ve Modernlerin Kavgası", böylece Aydınlanma döneminin başlamasına yol açmıştır. Aydınlanmayı takip eden Romantizm ise bir taraftan yeniden Ortaçağa yönelmiş, diğer taraftan da Modernliği klasik ile buluşturmuştur. Ancak Ortaçağ'ın yeniden keşfi, Aydınlanma düşüncesine karşı bir düşünce eylemi olmaktan çok antik çağ ile Modern Dünyanın çeşitliliğini ortaya çıkartan yeni bir dönüşüm olmuştur. Böylece 19. yüzyılda ortaya çıkan "radikalleşmiş Modernite bilinci", Romantizmden tamamen kopmuştur. Bu kopuş, bugünün Modernite

anlayışının ne kadar hızlı bir şekilde dönün Modernitesine dönüşebileceğini göstermektedir (Habermas, 1980: 41-42).

Genel olarak zamanla eski ve yeni karşıtlığının önemi azalmış ve geriye sadece tarihe karşı soyut bir karşıt bakış kalmıştır. Artık "modern" olarak kabul edilen şey, zamanın ruhundan kaynaklanan spontane bir gelişmenin nesnel bir ifadesi haline gelen şeydi. Bu bağlamda özellikle Alman sosyolog Georg Simmel (1858-1918), Modernite üzerine yaptığı çalışmalarını yaşadığı dönemde egemen olan Tarih-selcilik tartışmalarının aşılmasına bir katkı olarak görmüş ve bu nedenle Moderniteyi tarihsel köklerinden bağımsız olarak "Zamansızlık" ve "Zamanüstülük" çerçevesinde ele almıştır (Lichtblau, 1997: 19-23). Simmel, toplumsal etkileşim biçimlerine ve dolayısıyla Modernliğin "enstantanelerine" yani anlık görüntülerine başvurarak, Modernite teorisini şimdiki zaman üzerinden geliştirmiştir (Frisby, 1984: 77). Simmel'e göre, Modernitenin özünü tarihsel arka plandan ziyade spesifik olarak modern yaşamın ürünlerinin içeriğinde yani kültür bedeninin ruhunda aramak gerekmektedir (Simmel, 1903:116).

Simmel'in Moderniteye yüklediği anlam şu şekildedir: "Modernitenin içeriği en nihayetinde psikolojizmdir, aslında iç dünya hükümünde olan içimizdeki reaksiyonlara göre dünyanın yaşanmışlığı ve yorum-

lanmasıdır" (Simmel, 1989-2015: 346). Burada içerikten, nesnenin karmaşık özel süreçlerinin açıklanabilen özelliklerin, ilişkilerin ve yasal kuralların kavramsal özü anlaşılmalıdır. Bu anlamda Modernite, insanın içsel yaşamın bir bileşenidir. Buna göre dış dünya, iç dünyanın bir parçasıdır. Felsefi sorunları psikolojinin ilgi alanlarına indirgeyen psikolojizm, ruhsal yaşanmışlıklara, deneyimlere, süreçlere ve psikolojik yapılara atfedilen bir olgudur. Simmel'in Modernite ile ilgili yukardaki soyut tanımlaması, birçok eleştirmene göre Modernitenin sosyal teorisini yeterince ortaya koyamamaktadır. Nitekim Simmel'i Modernitenin önemli bir teorisyeni olarak gören Frisby (1989: 10), Simmel'in özellikle modern olguların veya kurumların tarihsel analizlerine yer vermediğini kabul etmektedir.

Özellikle edebiyat çalışmalarında Modernitenin başlangıcı, genellikle Romantizm ile birlikte anılmaktadır. Bu bağlamda kültürel Modernitenin başlangıç noktası olarak Fransız Devrimi veya Aydınlanma gösterilmektedir. Fransa'da Charles Baudelaire'in 1859'da kaleme aldığı ve 1863'te yayınlanan "Modern Yaşamın Ressamı" (Le peintre de la vie moderne) adlı eseri, birçok yönden estetik konulara tanıklık yapmakta ve sanatı, Modernitenin merkezine yerleştirmektedir. Bu kitapta Baudelaire (1863), güzel kavramının sürekli değişen yaşam şartlarının ve ideallerin karşısında

geleneksel bir şey olarak kendi özünü nasıl koruyabileceğini sorgulamıştır. Vardığı sonuç, Modernitenin gelip geçici bir şey ve değişen sanat anlayışının sadece bir tarafı olduğu yönündedir. Sanatın diğer tarafında ise hiç değişmeyen Modernite, ebedidir yani sonsuzluk içinde kalıcıdır (Jauss 1970: 55). Moderniteye yeni bir anlam kazandırmak isteyen Baudelaire, böylece estetik Modernlik ile tarihsel olarak deneyimlenen Modernliği birleştirmiştir. Bir başka ifadeyle geçmişten gelen zaman üstü güzellik anlamında sonsuzluğu Modernitenin karşısına dengeli bir şekilde yerleştirmiştir. Baudelaire'in estetikteki geçici ve ebedi diyalektiği, sosyal teorisyenler için de bir esin kaynağı olmuştur. Özellikle sosyologlar, metropol yaşamını ve bu yaşamın sanatsal yansıması sorununu kendilerine konu edinerek, modern toplumsal yaşamdaki akışkan, geçici ve tesadüfi olanı incelemiştir (Frisby, 1989: 27).

Habermas (1980: 36-37)'in Modernite üzerine bir denemesinde yazdığı gibi, estetik Modernite, artık 'yaşlanmış' ve süreç içinde en nihayetinde 'post-avangard' (post-modern) bir sanata dönüşmüştür. Bu doğrultuda kültürel Modernlik, çoğu zaman sanat alanının ötesine bakıldığında ancak gündeme gelmektedir. İşte Modernite hakkında ortaya konulan tezat gibi görünen bu düşünceler, yeni tartışmalara ve eleştirellere hep zemin hazırlamaktadır. Netice itibariyle

Modernite, feodalizmden, kapitalizme, sanayileşmeye, sekülerleşmeye, rasyonelleşmeye, ulus devlete, onu oluşturan kurumlara ve şehirleşme ile birlikte modern yaşama tarzına geçişin damgasını vurduğu geleneksel sonrası, ortaçağ sonrası bir tarihsel döneme ait zengin bir kavramdır (Barker, 2005:444).

Çağdaşlaşma, asrileşme ve(ya) muasırlaşma olarak da ifade edilen Modernleşmeden ise belirli bir toplumun Modernliğin tipik özellikleri olarak kabul edilen ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel özellikleri kazanma eğilimini gösteren büyük ölçekli değişim süreçlerinin toplamı anlaşılmaktadır. Modernleşme anlayışında çağın gereklerini benimseme, modern üretim ve tüketim araçlarını kullanma, zamana veya bugün geçerli olan değerlere uyma ve modern yaşama gibi birçok yenilikçe unsurlar ve olgular bulunmaktadır. Dolayısıyla Modernleşme kavramı, kökenleri yüzyıllar öncesine dayansa bile, 18. yüzyılda kazandığı anlamıyla Modernite kavramını da ima etmektedir (Martinelli, 2005: 5-6)

Modernleşme, mutlak bir biçimde geçmişle bağının bütünüyle koparılması veya bunun yerine başka bir şey ile ikame edilmesi anlamına gelmemektedir. Mevcut olan veya yeni olarak ortaya çıkan ile geçmiş arasında değişik derecelerde bir bağlılık/devamlılık her zaman söz konusudur. Bu bağlamda "modern" olan, aslında her zaman zaten var

olanın yeni bir biçimidir (Walter, 1982: 675). Dolayısıyla Modernleşme, hep devamlılık arz eden ve dolayısıyla hiçbir zaman sonuçlanmamış/sonuçlanmayacak bir süreçtir. Bu anlamda Modernite ile gelenek arasında somut ve kesin sınırlar çizmek, her zaman kolay olmamaktadır. Radikal değişim veya kalıcı bir yenileme olmadığı sürece Modernite ile gelenek arasında çoğu zaman değişik biçimlerde iç içe girmiş bir yapı görmek mümkündür.

Gerçi Modern Dünyada eskidir diye geleneksel bilimlere pek yer verilmek istenmemiştir, daha doğrusu geleneksel bilimler dahi daha çok modern bilim kavramı açısından ele alınmıştır. Bu anlamda geleneksel bilimin önemli bir parçası olan tarihsel açıdan ağırlıklı olarak hermetik bilimler olarak ifade edilen ezoterik bilimler, Modernizmin baskısı ile uzun zaman dikkate alınmamıştır. Halbuki ezoterik bilimler, erken Modernlik (Rönesans) döneminde etkili olan bir olguyu ifade etmiştir. Örneğin tıp tarihi açısından "Rönesans Tıbbı", hem hermetik bilimlerin, hem de Modernliğin bir parçasıdır. Bu bağlamda Modernliğin içinde geleneksel ezoterik bilimleri, "kutsal bilim" kavramı üzerinden ele almış olan Fransız metafizikçi düşünür Rene Guenon (1886-1951), hakikati perdelemek yani onu insan aklının düzeyine indirgemek isteyen Modernizmin profan ve rasyonalist dayatmalarını eleştirmiş ve metafizikçi yani akıl-üstü bir yaklaşımla gele-

nek ile Moderniteyi daha insani bir perspektiften bir arada yürütmesini bilmiştir (Aysoy, 2020: 27-28).

Dolayısıyla Modernleşme, sonucu kesin olarak belli olan tek boyutlu veya tek çizgili bir süreç değildir. Modernitenin barındırdığı unsurların yansımaları açısından ancak bir kısmının geçmişine göre yeni veya farklı olduğu söylenebilmektedir. Modern Dünya bağlamında Avrupa'da en az iki asırdan beri devam eden Modernleşme süreci, ülkelerin ilerlemelerini ve gelişmişliklerini değişik boyutlarda etkilemiştir. Modernleşme, nihayetinde Avrupa'da farklı siyasal ve ekonomik sistemler ortaya çıkartmış olduğu gibi ülke içinde ve ülkeler arası ekonomik eşitsizliğe de yol açmıştır (Therborn, 1995:129).

Berman (1983)'a göre Modernleşme, her zaman mutlak anlamda daha çok barış ve özgürlük anlamına gelmemektedir. Ancak her toplumda farklı tür ve anlayışta özgürlük söz konusu olabilmektedir. Örneğin siyasal Modernleşme, insanlara özgür yurttaşlık hakkı vermekte, sivil toplum ile beraber katılımcılık olanağı da tanımaktadır. Bununla beraber özellikle sosyo-kültürel alanda tesis edilen modern sistemi kabul ettirmek amacıyla (bazı despotik) devletlerin dayatmasıyla disiplin kuralları uygulanmakta ve yeni düzene uyma zorunluluğu da getirilmektedir.

Diğer taraftan Modernleşme sürecinde her yenilik/ilerleme, mut-

lak anlamda yararlı veya rasyonel olarak kabul edilmemeli ve bununla birlikte geçmişe ait eskiler de irrasyonel ve faydasız olarak damgalanmamalıdır. Ne var ki bu genel ilkedен uzaklaşma pahasına da olsa geçmişte örneğin reform/devrim niteliği taşıyan modernist düzenlemeler, sırf eski rejimi/sistemi kötülemek ve ideolojik üstünlük sağlamak amacıyla yeni düzenin savunucuları tarafından bütünüyle rasyonel ve yararlı olarak takdim edilmiştir. Kapitalist temelli Modernleşme sürecinde ise sanayileşme ile birlikte iş bölümü daha çok önem kazanmış ve bu değişim, daha çok ihtisaslaşma ve refah anlamına gelmiştir. Ancak, kapitalist ekonomilerde refah artışı, geniş toplumsal kesimlerin lehine gelişmemiş ve zenginlerle yoksullar arasındaki sosyo-ekonomik mesafeyi daha da artırmıştır.

Görüldüğü üzere Modernleşme süreçleri, birçok farklı parça süreçlerden oluşmaktadır. Modernleşme, aslında bu farklı parça süreçlerinin bir araya gelmesiyle meydana gelmektedir. Örneğin nüfusun artması, kentleşme, ekonomik büyüme ile birlikte belirlenen sosyal bünyedeki yapısal farklılaşmalar, teknolojik gelişmeye rağmen sosyal adaletsizlik, sosyal ve siyasal değişiklikler ve değerlerin değişime uğraması gibi kendine özgü süreçlerin bütünü, Modernleşmenin karmaşık boyutunu yansıtmaktadır. Bu bağlamda bazı araştırmacılar, kronolojik sıralama açısından kentleşme, okuma

yazma faaliyetleri, medya kullanımı ve seçimlere demokratik katılım unsurları arasında ilerlemeye ait belirgin bir korelasyon saptamıştır (Lerner, 1958:60).

Modernleşme kavramını, bireysel ve toplumsal düzeyde ele almakta fayda vardır. Bireysel açıdan Modernleşme, geleneksel yaşama tarzını terk edip, bunun yerine yeni ve belki de daha geniş kitleler tarafından benimsenmiş bir yaşama biçimini kabul etmektir. Toplumsal açıdan Modernleşme ise, belirli bir derecede (görece) statikleşmiş, yerleşik kurumların yerine daha kuvvetli ve etkili kabul edilen yapıların oluşturulma sürecidir. Gelişmekte olan bazı ülkeler, Modernleşmeyi Batılılaşma ile özdeşleştirmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda Modernleşme, Batı ülkelerinin hem sanayileşmiş kapitalist/liberal ekonomi modellerine, hem de onların modern yaşama tarzına doğru bir değişmeyi ifade ederken, çağdaşlaşma, daha çok geleneksel kimliği de koruyarak, zamanın gerekleri doğrultusunda kendiliğinden meydana gelen bir yenilenme, değişim ve(ya) ilerlemedir.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, günümüzde bir taraftan Modernleşmenin ne zaman başladığı ve ne zaman sona erdiğinin tartışmaları yapıldığı gibi Modernite projesinin yerini değişen iç unsurlarıyla birlikte bir post-Modernitenin alıp almadığı konusu da hararetli bir şekilde tartışılmaktadır (Zapf, 1995: 182). Kıscası, Modernleşmenin ne zaman

başladığı ve onu tam olarak neyin karakterize ettiği konusu belirsizliğini korumakla birlikte Modernleşmenin ilerleme temelli paradigması da halen gündemden düşmemektedir.

1.2. Modern Dünyanın İlerleme (Progress) Paradigması

Her ne kadar Greklerde (Antik Çağda) ve Romalılarda 'ilerleme' [prokope (Antik Yunanca), progressus (Latince), progress (İngilizce)] fikrinin dönemin Xenophanes (M.Ö. 570-480), Cicero (M.Ö. 106-43), Lucretius (M.Ö. 99-55) ve Seneca (M.Ö. 4 - M.S. 65) gibi filozofların eserlerinde ağırlıklı olarak teoloji eksenindeki açıklamalarıyla görmek mümkün ise de (Salgar, 2015: 312-315), bu makalede ilerleme kavramı, daha çok birçok yeniliği içinde barındıran Modern Dünyanın başlangıcı ile birlikte doğaya ilişkin bilginin ilerlemesi doğrultusunda ele alınmış ve günümüze kadarki süreçte ortaya çıkan kavramsal dönüşümü değerlendirilmiştir.

Modern Dünya ile ilerleme, anlam açısından birbirine çok yakın kavramlardır. Her iki kavram, herhangi bir şey veya konu hakkında dünyada en iyisine sahip olma iddiasında bulunmakta ve(ya) modern niteliklerini taşıyan bir insan tipi tarafından ileri görüşlü fikirlerin ortaya konulduğunu savunmaktadır. Tarihsel boyutuyla ve semantik (anlamsal özü) açısından ilerleme kavramı çoğu zaman olumlu bir

olgu olarak algılanmıştır. Çok farklı çağrışımlara yol açan ilerleme kavramının genel kabul görmüş bir tanımı olmasa da bu pozitif bakış, yüzyıllar boyunca geçerliliğini koruyabilmiştir. Nitekim Alman sosyolog ve ekonomist Ferdinand Tönnies (1855-1936), 1926'da ilerlemeyi eksikliklerin üstesinden gelinmesi konusunda gösterilen gayret ve elde edilen başarı olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda gerileme ve hatta duraklama, ilerlemenin kabul etmediği veya tanımadığı kavramlardır (Henßler ve Schmid, 2007: 151).

Hangi alana yönelik olursa olsun ilerlemenin amir hükmündeki genel ilkesi hep "Ne pahasına olursa olsun ileriye doğru adımını atmak!" olarak algılanmıştır. Bu slogan, sanki insanın yalnızca ilerlemek uğruna ilerlemek zorunda olduğu izlenimini vermektedir. Buna göre başta teknoloji ve ekonomi olmak üzere büyüme, ancak ilerleme ile mümkündür. Bir başka ifadeyle Modern Dünyanın dayatması ile (ekonomik) büyüme ile ilerleme, eş anlamlı kavramlar haline dönüştürülmüştür. Ne var ki bir süreç olarak Modernleşme, bir yandan teknik ilerleme ile anıldığından dolayı methedilmiş, diğer yandan da özellikle ezilen kitleler dikkate alındığında sıkıntılı/sorunlu bir dönem olarak eleştiri konusu olmuştur. Nitekim Sanayi Devrimi, Aydınlanma ve kilisenin siyasal hayattan uzaklaştırılması anlamında sekülerleşme (laiklik) gibi eşzamanlı olarak ortaya çıkan birçok karmaşık

etken, toplum hayatının hemen her alanını çalkantılı bir şekilde sarsmış ve değiştirmiştir.

18. yüzyıldan itibaren Aydınlanma ile ilişkili ilerleme kavramı, Modern Dünya'nın vazgeçilmez paradigmalardan olan teknik gelişme, ütopya, reel siyaset ve sanayileşme bağlamında ele alınmıştır. Bu anlamda ilerleme, fikirler tarihi açısından önem arz eden teknik ve siyasal hedefleri gerçekleştirme girişimleridir. Aydınlanma dönemine ait felsefe odaklı ilerleme kavramı, 19. yüzyılda gündelik hayata girdiğinde siyasal ve ekonomik yönden geniş bir alana yayılmış ise de daha çok teknik boyutuyla bir anlam kazanmıştır. Bilim ve teknoloji alanında elde edilen başarılar (örneğin fabrika gibi yeni endüstriyel üretim yöntemleri ile telgraf ve demiryolları gibi yeni iletişim ve ulaşım altyapıları), 19. yüzyılda Avrupa ekonomilerinin dinamizmini hızlandırmıştır. Bu süreçte teknik yenilikler, tarihsel olarak kayda geçirilir bir ilerleme kavramının temel kıstası haline gelmiştir. Örneğin daha verimli makineler ve daha çok hız yapan lokomotifler, 19. yüzyılda ilerlemenin somut göstergeleri olmuştur (Felderer, 1996).

Her ilerleme, aslında inovasyon olarak adlandırılan icat ve buluşların meydana getirdiği değişikliklerin bir sonucudur. İlerleme fikrinin kökleri, bir taraftan eski Yunanlıların dünya görüşüne, diğer taraftan da Modern Dünya sürecinde özü itibariyle Hristiyanlığın kurtuluş inancının

sekülerleştirilmiş Ütopizm anlayışına dayanmaktadır. 18. yüzyılın aydınlanmış Avrupa düşüncesinin yol gösterici bir ilkesi olarak ilerleme kavramı, muazzam bir tarihsel öneme ve etkinliğe sahiptir. Çünkü Modernite binasının temel taşları, ilerleme düşüncesi ile atılmıştır. Ancak ilerleme, sadece modern olanın bir şartı değildir, aynı zamanda Modern Dünya içinde tarihsel araştırmalarla tanımlanabilen ve analiz edilebilen bir olgudur (Koselleck, 1975: 351-423).

İlerleme temelli dünya görüşü, 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan kurgusal literatür ile iyice belirgin hale gelmiştir. Örneğin Koselleck (1982:5-6), Fransız yazar Louis-Sébastien Mercier (1740-1814)'in 1771'de Amsterdam'da yayınlanmış olan "Yıl 2440" isimli sosyo-kültürel ütöpik romanını değerlendirirken, Mercier'in bir tarihçi olmaktan ziyade gelecek zamanın bir kurgulayıcısı olduğunu ortaya koymuştur. Mercier, bu eserinde 2440 yılına işaret ederek, Fransız mutlakiyetçiliğinin despotik uygulamalarının ve aristokrasinin olmadığı, ortak akla dayanan özgür ve seküler bir toplumun inşa edileceğini hayal etmiştir.¹ Bu eserde tarih felsefesinin merkezi bir unsuru olarak takdim edilen gelecek ütopyası, tarihsel süreç için-

de kendini mütemadiyen geliştiren mükemmel bir insan tipi varsayımı tezi ile güç kazanmaktadır. Bu saptamaya göre tarih, siyasal yapının sağladığı ve garanti ettiği toplumsal özgürlüğün sürdürülebilmesi amacıyla barbarlık ve hurafelerden kurtulmanın yolu aklın ilerlemesi sürecidir.

Burada pozitif bir anlama sahip olan ilerleme kavramı, Aydınlanma sürecinde ortaya çıkmış toplumsal özgürlük ve egemenlik fikirleriyle yakından ilişkilidir. İlerleme, esasında dinamik bir karaktere sahip olan teknolojinin hızla geliştiği aydınlanmış Modern Dünyaya ait bir olgudur. Bu nedenden dolayı ilerleme, sosyal, politik, ekonomik ve teknik yenilikleriyle süreklilik arz eden bir gelişmedir. Buna göre eyleme geçen bir özne olarak insan, bizzat kendisi tarihi şekillendirmekte, çevresel şartların etkisiyle doğasına uygun bir ruh haliyle (conditio humana) kendini ilerleme modeline adanmakta ve aydınlanma yolunda daha iyi bir gelecek inşa etmek amacıyla hareket etmektedir. Ütopacılar, doğa bilimleri ve teknoloji sayesinde doğayı insanların yararına kontrol edebileceklerine inanmıştı. Doğa bilimlerine ve teknolojiye gereğinden fazla bir anlam yüklenmesinin nedeni, tarih felsefesinden ödünç alı-

¹ Kitabın Fransa'da ortaya çıkmasından hemen sonra yasaklanmış olması, sadece Fransız yetkililerini değil aynı zamanda Katolik Kilisesi'ni de rahatsız etmiştir. 1778'de İspanyol Baş Engizisyon Mahkemesi Don Felipe Bertrán, kitabın yazarını "dine saldırmak ve Tanrıya hakaret" etmekten dolayı mahkûm etmiştir. Yasaklı kitapları okuma iznine sahip olan kişiler dâhil olmak üzere bu kitabı bulunduran herkese kiliseden aforoz edilme cezası verilmiş ve piyasada görülmesi halinde cellatlar kitabı yakmakla görevlendirilmişti. Kitabı gizlice basan ve dağıtan yayıncılara para cezası ve 6 yıl hapis cezası verilmesi öngörülmüştü (Saage, 1999: 48-49).

nan siyaset ve toplum hayatındaki zorlukları doğa bilimleri aracılığıyla aşılabileceğini vaat eden "ilerici düşünce" kavramıyla direkt olarak bağlantılıdır (Kaiser, 2011: 37-42).

Her ne kadar ilerlemeye ait tek doğru veya tek geçerli bir tanımın yapılması hayli zor ise de "yaratıcı" (processive) ilerlemeler daha çok yeni teknolojilerle sanayileşmiş modern toplumlarda görülmüştür/görülmektedir. Bu dünyada "yaratıcı" modern toplumlar/gelişmeler olduğuna göre "yaratıcı olmayan" (recessive) yani durağan/çekinik/gerilemeye açık toplumlar/gelişmeler de olmalıdır. Nitekim Sauvy (1958: 39-59), kapitalist sanayileşme dönemini esas alarak, yeni teknolojilerin yeni tekellerin oluşmasına, işgücüne yönelik talebin azalmasına ve işsizliğin artmasına yol açtığını hatırlatarak, bu değişimin "yaratıcı olmayan" bir gerileme ve hatta anti-sosyal bir gelişme olduğunu iddia etmiştir. Hâlbuki pozitif anlamda "yaratıcı" gelişme, yeni teknolojiler sayesinde tam istihdamın sağlandığı, sosyal-refahın arttığı ve sosyal adaletin tesis edildiği olumlu bir ilerlemedir.

Buna göre bazı teknolojiler, çalışma saatlerini azaltmak gibi ek tedbirlere başvurulmasıyla birlikte sosyo-ekonomik ilerlemeye katkı sağlamaktadır. Ancak bazı teknolojiler, (iyileştirici olduğu düşünülen ek tedbirlere rağmen yine de) az veya çok sosyo-ekonomik gerilemeye neden olabilmektedir. Dolayısıyla

teknolojik gelişmenin mutlak anlamda ve aynı zamanda sosyo-ekonomik ilerlemenin de temeli olduğuna dair dogmatik görüşler, her zaman geçerli olmamıştır/olmamaktadır. Diğer taraftan Fransız filozof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)'nin saptamalarını dikkate alacak olursak maddi/teknik ilerlemenin ahlaki boyutuyla toplumsal çöküntüye de neden olabilmektedir (Skclair, 1972: 160). Bu bağlamda teknoloji, ne kadar da mükemmel derecede gelişirse gelişsin sosyal ve ahlaki riskleri giderme açısından hiçbir zaman olgunlaşma düzeyine ulaşamayacaktır. Sosyal ve ahlaki değerleri dikkate almayan amaçsız bir teknolojik ilerleme, insani olmadığı gibi toplumsal barışı da tehdit edebilmektedir.

Sanayi Devrimi'nin doğuşuyla birlikte toplumsal ilerleme, teknik ilerlemeyle birlikte (gecikmeli de olsa) daha çok kamusal sosyal müdahaleler/politikalar sayesinde bir bütünlük içinde devam etme olanağı bulmuştur. Büyük sanayinin ortaya çıkmasıyla birlikte toplumsal refahın temelini oluşturacak olan teknik icat ve buluşların sayısı da bu süreçte iyice artmıştır. Bu anlamda ilerleme, Aydınlanma ve sanayileşmeden bu yana neredeyse tüm erken sanayileşmiş ulusların doğal olarak kabul ettikleri gelişimsel düşüncenin bir parçası olmuştur. Ne var ki bugünün bakış açısından toplumsal ve teknik ilerlemenin ahenkli bir şekilde oluşmuş olduğuna dair görüş, birçok

yönüyle tartışılır bir konudur. Çünkü bu süreçte ilerleme (ve özellikle devletin müdahalede bulunmadığı dönemlerde), her zaman ve mutlak anlamda olumlu değişikliklere yol açmamıştır. Diğer tüm gelişmeler gibi, bilimsel, teknik, ekonomik veya toplumsal ilerleme de tarih boyunca hep iki yüzünü göstermiştir. Şöyle ki ilerleme, hem olumlu, hem de olumsuz değişikliklerin öncüsü olmuş, değişik alanlarda hem yeni gelişmelere, hem de gerilemelere yol açmıştır. İlerlemenin olumsuz yansımaları da olabileceğini Mercier gibi idealist ütopyistler düşünememiş veya görememiş olabilir. Onların iyi niyetli varsayımına göre doğal bilimlerin ve teknolojinin hegemonyası yani doğal bilimlere dayanan teknik ilerlemenin sayesinde beden gücüyle çalışan işçilerin fiziksel yıpranmaları azalacak, insanlık dışı çalışma şartlarından kurtulacak ve onlara toplumsal refah hizmetleri sunmak suretiyle herkesin adil bir şekilde sosyo-ekonomik ilerlemenin nimetlerinden yararlanacaktı (Saage, 1999: 49-50).

Ama tarihi gerçekler, bunun böyle gelişmediğini açıkça göstermektedir. Modern Dünya, ilerleme uğruna Aydınlanma ve Hümanizm gibi insancıl fikirleriyle hurafelerle dolu geleneksel düşünce ve yaşam tarzını değiştirebilmiş ise de, ulusal ve uluslararası barışı sağlayan ideal bir sosyo-ekonomik düzen oluşturamamıştır. Örneğin milliyetçiliğin ırkçılığa dönüşmesi ile birlikte Avrupa dışı kıtaları emperyalist emel-

leri doğrultusunda sömürmekte birbirileriyle rekabet hâlinde olan Avrupa ülkeleri, I. ve II. Dünya Savaşının ortaya çıkmasına ve milyonlarca sivil insanın ölmesine sebebiyet vermiştir. 1929/1930 Dünya Ekonomik Krizi, Alman Nasyonal Sosyalizminin Yahudi vatandaşlarına yönelik soykırımı (1933-1945), Amerika'nın Hiroşima ve Nagasaki kentlerinin üzerine atom bombasını atması (1945), Bosna-Hersek'te sivil Müslümanlara yapılan soykırım (1992-1995), Çernobil (1986) ve Fukuşima'da (2011) yaşanan nükleer santrali kazaları gibi teknik-ekonomik aksaklıklar ve kazalar ile insanlık dışı vahşet sahneleri, ilerleme idealinden uzaklaşıldığının bir delilidir. Dolayısıyla Modern Dünya, Modernizm, Modernite gibi kavramlar, ne kadar izaha muhtaç ise ilerlemeye ait iddialı tezler de kendi içinde hem yetersiz, hem de çelişkilidir.

Ancak Modernite ve ilerleme kavramlarına kutsallık atfetmeyen insafılı düşünürler, hem erken, hem de daha yakın tarihteki olaylara objektif bir gözle bakmakta ve post-modern yaklaşımlarıyla (sosyal) inovasyon gibi kavramlar ekseninde daha insancıl arayışlar sergilemektedir. Birçok psiko-sosyal ve ekonomik felaketin müsebbibi olan ilerleme temelli Modernleşmeden sonra (sosyal) inovasyon odaklı bir "Post-Modern (İkinci Modern) Dünya" inşa etme teşebbüslerine de bu bakımdan ihtiyatlı bakmak gerekmektedir.

2. POST-MODERN DÜNYA ANLAYIŞI DOĞRULTUSUNDA İNOVASYONA YÜKLENEN ANLAM

Bazı bilim insanlarına göre Modern Dünya, "modern" olma özelliğini 20. yüzyılın ortalarında ve en geç sonlarına doğru kaybetmiştir. Bununla birlikte ilerleyen ve içinde yaşadığımız 21. yüzyıl, Post-Modern Dünya olarak tanımlanmaktadır. Post-Modern Dünya, bilgi toplumunu dijital topluma dönüştürmüştür ki bu gelişme daha şimdiden "İleri Derecede Akıllı Toplum" veya "Süper Akıllı Toplum" (Super Smart Society) anlamına gelen Toplum 5.0 (Society 5.0) olarak tanımlanmaktadır. Toplum 5.0, endüstriyel ilişkilerin dışında sınırsız bir şekilde dijitalleşme ve bağımsız ağlardan oluşan bir toplumsal dönüşüm sürecini yansıtmaktadır. Bazı ülkeler henüz "Endüstri 4.0" ve onun olası sonuçlarını tartışırken, örneğin Japonya, 2017'de bir adım daha ileri giderek, Toplum 5.0 ile ilgili planlarını hayata geçirmek için, Almanya ile birlikte ortak inovatif stratejiler geliştirmiştir (Silkin, Ün, 2020: 316-317).

Post-Modern Dünya kavramını analiz etmeden önce "post-modern" kelimesinin, "modern sonrası" veya "modern arkası" anlamına geldiğini bilmek gerekmektedir. Geniş anlamda Post-Modern Dünya, genellikle Batı dünyasına ait toplum, sanayi, bilgi, üretim ve sanat gibi sosyo-ekonomik ve kültürel unsurların Modernite sonrası durumun/gelişmenin yeni bir yansımasıdır.

Dar anlamda Post-Modern Dünya ise siyasal, bilimsel ve(ya) sanatsal bir akım veya yoldur. Post-modernist düşüncede Modern Dünyaya ait belirli kurum, yöntem, kavram ve temel varsayımlara karşı açık bir tavır ve tepki söz konusudur. Moderniteye ait bütün düşünce ve yapılar, ya yok edilmeli, ya da bunlara ihtiyaç kalmayacak bir şekilde yeni şeyler/fikirler üretilmelidir. Post-modern kavramının içeriği ve ortaya çıkışı ile ilgili tartışmalar, 1980'li yıllardan beri yapılmaktadır. Ancak post-modern düşünce yaklaşımını, bir süreç tahliline tâbi tutmak, pek isabetli olmasa gerek. Çünkü post-modern düşünce, her asırda veya dönemde bir karşıt görüş olarak Modernleşme ile birlikte ortaya çıkmıştır/çıkılmaktadır (Preda, 2002: 11865-11868).

Bu bağlamda tarihsel boyutuyla post-modern kavramını 1870 yılında ilk kez, Britanyalı salon ressamı John Watkins Chapman (1832-1903) kullanmıştır. Chapman, Fransız empresyonizmden daha modern olduğu iddiasıyla post-modern boyama tarzının (postmodern style of painting) geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Welsch, 1987: 12-14). Diğer yandan Alman filozof Rudolf Pannwitz (1881-1969), 1917'de post-modern kelimesini, felsefe bağlamında bir kültür kavramı olarak kullanmıştır (Pannwitz, 1917: 64). İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee (1889-1975), 1947'de çıkan bir kitabında post-modern kavramını 1875'de başlayan bir kültür dönemi için kul-

lanmıştır. Buna göre Post-Modernite, geçmiş dönemlere ait olan uluşu düşünce tarzından farklı olarak küresel bağlantılı bir boyutta ortaya çıkan bir erken dönem düşünce politikasıdır. Bu anlamda Post-Modernite, Batı kültürünün geç döneme ait yenilikçiliğe ışık tutan bir başlangıcıdır (Toynbee; 1947: 39).

Post-modern felsefenin öncülerinden olan Fransız düşünür Jean-François Lyotards (1924-1998)'un 1979'de Kanada hükümeti için hazırlamış olduğu "Post-Endüstriyel Toplumlarda Bilgi" başlığını taşıyan bilimsel raporu, 1999 yılında Almancaya tercüme edilmiş ve "Post-Modern Bilgi" ismi altında kitaplaştırılmıştır (Lyotards, 1999). Moderniteye karşı post-modern kavramını en çarpıcı bir şekilde ele alan Lyotards, Modernizmin felsefik sistemlerinin geçerliliğini "Büyük Hikâyelerin Sonu" ifadesiyle artık yitirdiğini iddia etmiştir. Lyotards'ın tahlilin ana tezi, şimdiye kadar ortaya atılan bütün modern felsefik sistemlerin haddizatında hikâyelerden oluştuğu tezine dayanmaktadır. Dolayısıyla Lyotards'a göre post-modern kavramının anlamı, "meta-hikâyelere artık inanmamak" demektir. Lyotards, aşağılayıcı bir üslup kullanarak, Modern Dünyaya ait meşruiyetini kaybetmiş üç büyük meta-hikâye (mit) tespit etmiştir: 1.) Aydınlanma. 2.) İdealizm. 3.) Historizm. Lyotards, mutlak doğruluğu tekeline alan tek bir izah yöntemi kullanmak yerine birden

fazla "hikâye" yani izah modeli sunan dil oyunlarının tercih edilmesini tavsiye etmiştir. Lyotards, aslında genel anlamda rasyonaliteye karşı çıkmaktan ziyade çoğulcu düşüncüyü (heterojenliği) dışlayan rasyonalitenin belirli tarihsel şekline karşı tavır koymuştur diyebiliriz (Lyotard, 1999).

Dünyayı ve olguları heterojen bir anlayış ile tahlil etme yönteminin toplumsal sonuçları da haliyle farklı olacaktır. Modern Dünya'ya ait "meta-hikâyeler", sosyal kurumları, siyasal uygulamaları, ahlaki yapıyı, inancı ve düşünce tarzlarını meşrulaştırmak için, bir araç olarak kullanılmıştır. Post-Modern Dünya'da ise bu toplumsal konsensüs sarsılmakta ve toplumda birbirleriyle uyumlu olmayan birden fazla hakikat anlayışı veya kavramı türemektedir. Diğer yandan çoğulcu bir toplumda farklılıklara karşı hoşgörülü duyarlılık ve birbirleriyle tezat teşkil eden dil oyunlarına karşı tahammül derecesi artmaktadır. Post-modern düşünceye sahip olan çağdaş aydınlar, özellikle Modernitenin hayatı otomatikleştiren ilerlemeye dönük çabalarını tenkit etmiştir/etmektedir. Buna göre Modern Dünya, insanlığın zihnine tek taraflı ve totaliter ilkeler aşılama ile toplumsal yapıyı tehlikeli bir şekilde despotik hâle getirmektedir. Moderniteye karşı post-modern düşünce ve muhakemenin eleştirel unsurlarını şu şekilde özetleyebiliriz (Guzzini, 2009: 471-473).

- Aydınlanma döneminden

beri ön plânda tutulan (kolektif) akıl (ratio) ve amaçsal rasyonalite zararlıdır. Çünkü rasyonel tutum ve davranış sergileyen birey, özerkliğini ve orijinalitesini kaybetmektedir.

- Felsefe ve din bağlamında ortaya atılan ve külli hakikati içinde barındırdığını iddia eden toptancı ve tekelci ideolojilerin yanında bilimsel teoriler ve dünya görüşleri, eleştirilmeli ve bu gibi meta-hikâyeler (mitler) ihtiyatlı bir şekilde değerlendirilmelidir.

- Modernite, sosyal dayanışma ruhunu, toplumsal duyarlılığı ve geleneksel bağları zayıflatmıştır ve hatta öldürmüştür.

- Modernite, toplumsal yaşam biçimini sektörlere/fırkalara bölmek suretiyle düşünce ve davranış bağlamında birbirleriyle zıt olan grup ve bireyler ortaya çıkartmıştır.

Bu olumsuz gelişmelere bir son verebilmek için, Post-Modernitenin alternatif önerileri şunlardır (Diez, 2006: 473-474):

- Birey, insani temayüllerine yönelmeli ve sosyal duyarlılık yönlerini keşfetmelidir.

- Toplumsal, sanatsal ve kültürel alanda hoşgörü, özgürlük ve radikal çoğulculuk tesis edilmelidir.

- Rölativizm ve çoğulculuk anlayışı doğrultusunda toplumlara birbirleriyle eşit konumda olan birden fazla alternatif görüş ve perspektif sunulmalıdır.

- İlerlemeye dönük yenilikçi bir açımdan ziyade mevcut fikirler, yeni bir formatla kombine edilerek

kullanılmalıdır.

- Siyaset biliminde "objektif" bir yaklaşımla doğru olarak kabul edilen olayların üzerine gitmek yerine açıklamaların ve yayınların analizine odaklanmalı ve bu bağlamda resim ve simgeler değerlendirilmelidir. Çünkü olaylar, söylem ve yorum üzerine aktarıldığına göre olayların değişik versiyonunun da olması doğaldır. Dolayısıyla bu farklı söylem ve açıklamaların hangisinin doğru olduğu konusu da bir yönüyle güç bağlantılı bir sorundur. Bazen bu güç, realizmin teorik yaklaşımlarına göre devletlerin uhdesindedir. Uluslararası arenada ise argümanlarından ziyade genelde iktisaden güçlü ve arkasında lobi desteği olan devletlerin sözü hâkimdir. Post-modern yaklaşımlar, sadece söylemsel ifade ve yorumların gücüne itiraz etmemekte aynı zamanda söylemin demagojik içeriğine de tepki göstermektedir.

Özetleyecek olursak Post-Modernizmin felsefik ana yaklaşımlarını şu şekilde özetleyebiliriz: Objektif olarak ne bir gerçeklik vardır, ne de bir hakikat. Dolayısıyla bu tespitten yola çıkarak, hakikat sadece bir kurgusal fikirdir ve buna bağlı olarak bütün dünya görüşlerinin geçerliliği en azından şüphelidir. Bu mantıksal silsileye göre Moderniteye dayanan izaha muhtaç ilerleme temelli ideolojilerin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ilerleme kavramına şüpheli bakan Post-Modern Dünyanın icat ettiği inovasyon

kavramının önemi gün ışığına çıkmaktadır.

2.1. Post-Modern Dünyanın İnovasyon Paradigması

İlerleme kavramı, bir yandan modern ve ideal bir toplum inşa edilebileceğini savunan Aydınlanma ve Ütopizm ile teorik boyutlarıyla yakın, diğer yandan da doğayı koruma amacıyla ortaya çıkan çevre hareketinin temiz ve sağlıklı dünya görüşüne de bir o kadar uzaktır. Belki de bu ikilemden kurtulmanın bir yolu olarak ilerleme kavramının belirli bir süreçten sonra daha çok inovasyon kavramının yerini almasına yol açmıştır. Bununla birlikte özellikle semantik yönüyle daha yakından incelendiğinde inovasyon kavramının, endüstriyel yenilikleri yücelttiği ve ekonomik gelişmeye katkı sağladığı için, teknolojik ilerleme kavramının içeriğiyle yakından ilişkili olduğu da görülecektir. Bir başka deyişle inovasyon kavramından genellikle ekonomi veya teknoloji alanında gerçekleşmiş olan herhangi bir yenilik akla gelmektedir.

Schumpeter'in 1911'de yazdığı "Ekonomik Gelişme Teorisi" adlı kitabındaki (1934) açıklamalarından günümüzün tanımlarına kadar inovasyondan ekonomide ticari kazanç elde etmeye yarayan yepyeni veya yenilenmiş/geliştirilmiş ürünler, süreçler, sistemler ve cihazların piyasaya sürümü ve dağıtımını anlaşılmaktadır (OECD, 1997:133). İnovasyonun merkezinde genelde

toplumsal ve ekonomik yararı olan, daha önceden olmayan yeni ürünler icat etmek, teknik süreçleri iyileştirmek, bilinen unsurları yeni teknolojilerle birleştirmek (yani mevcut olan şeyleri/sistemleri kombine ederek farklılaştırmak) ve bunlara kâr sağlayan uygulama alanları bulmak gibi yenileyici atılımlar yer almaktadır.

Sanayi sektöründe meydana gelen teknik kazalar, bundan bağımsız olarak teknolojik araştırmalar yoluyla elde edilen başarılar veya bir dış baskı unsuru olarak küresel rekabet gibi olaylar/faktörler, inovasyonlar için bir fırsat teşkil etmektedir. Ne var ki inovasyonlar, somut olarak sosyal bir sürecin sonucunda ancak belirgin hale gelmektedir. Bir başka deyişle inovasyon, örneğin başarılı bir değişiklikten, yeni bir fikir akımından, yeni bir uygulamadan, yeni bir ürün veya süreç oluşturulduktan sonra ancak bu vasfı kazanmaktadır. Herhangi bir inovasyon, toplumsal yayılma süreçlerinde "a posteriori" yani "deneyimle sonradan elde edilen bilgi" bağlamında meydana gelen toplumsal yargının bir sonucudur (Rogers, 2003). Buna göre yeni ve "değerli öteki" olduğunu iddia eden bir inovasyon, ilk önce tanıdık ve kanıtlanmış olan mevcut yapıya/sisteme/uygulamaya göre radikal bir biçimde daha barışçıl, bütünleştirilebilir, etkili, iyileştirici ve güvenilir olduğunu kanıtlamalıdır (Groys 1992: 42). Tersinden ele alacak olursak, asimile edilmesi kolay olan basit yenilikler ve iyileştirmeler, sürdürülebilir

olamayacakları için, inovasyon olmaktan uzaktır.

Schumpeter'in (teknik) inovasyon için kullandığı "Yaratıcı Yıkım/Tahribat" özelliği, çarpıcı bir şekilde tam da bu gerçeği yansıtmaktadır. Bu anlamda gerçek (teknik) inovasyonlar, geleneksel üretim ve işletme sistemlerini oldukları yerlerinden er veya geç uzaklaştıracak ve en sonunda onları ortadan kaldıracaktır (Schumpeter, 1946: 134-136). İnovasyonun bu devrimci özelliği, tüm ticaret ve sanayi dallarının yok edilmesine ve toplumun değişik kurumsal yapılarının radikal bir şekilde değişmesine yol açmıştır/açmalıdır. Kısacası; inovasyonun asıl işlevi/amacı, ekonomik alana hem sürdürülebilir ve etkin yenilik (çeşitlilik) kazandırmak/kazandırmalı, hem girişimciye ticari kazanç getirmektir/getirmelidir (Fagerberg, 2005: 20).

İnovasyon, genel bir yaklaşımla hep yeniliği ortaya koyan bir anlayışa dayanmaktadır. Sosyal ve iktisadi bilimlerde ise gerçek anlamda bir inovasyon, örneğin yeni bir fikrin (icatın/buluşun) ekonomik yönden piyasada somut olarak kabul görmesi halinde ancak gerçekleşmektedir. Yeniliğe atıfta bulunan sadece ilginç bir fikrin oluşması, bu bağlamda tek başına yeterli değildir. İnovasyonun gerçek anlamda inovasyon olabilmesi için, yeni bir fikrin/projenin piyasa odaklı olması ve kişiye para kazandırması gerekmektedir. Ancak inovasyonun ortaya çıkabilmesi için, her halükârda yeni bir fikre/

projeye de ihtiyaç vardır. Yani yeni bir fikir veya fikirler manzumesi olmadan inovasyonun da ortaya çıkması mümkün değildir.

Dolayısıyla piyasa şartları ile her zaman bağlantılı olan inovasyonların toplum tarafından kabul görebilmeleri için, kendilerini sürekli olarak geliştirmek, kanıtlamak ve piyasada varlığını sürdüreceği konumda olmak zorundadır. Toplum tarafından yaygın bir şekilde kullanılması/tüketilmesi halinde inovasyonların toplumu değiştirme gücü de ortaya çıkacaktır. İnovasyonların sektör/alan bakımından ne kadar kapsamlı ve etki bakımından ne kadar derin ise toplumsal dönüşüm ve değişim de o nispette kolay, hızlı ve kalıcı olacaktır (Aderhold, 2009: 164-170). Bununla birlikte inovasyonlar, toplumsal değişim ile aynı anlama gelmemektedir. Onlar, sadece toplumsal değişim süreçlerinin bir alt kümesini oluşturmaktadır (Zapf, 1994: 32). İnovasyonlar, yeni yol ve yöntemler gösterebilmekte, önceki problem çözme yöntemlerine alternatif olarak daha etkili sürdürebilir olanaklar sunabilmektedir. Bu yenilikçi açılım ve atılımların toplumsal kabulü oranında da toplumsal değişim gerçekleşmektedir.

İnovasyon, objektif bir bakışla aslında normal olarak kabul ettiğimiz olgudan sapma gösteren bir yeniliktir. Toplumsal yansımaları olmayan ve çoğu zaman tekrarlamalardan ibaret olan rutinden ve mevcut olandan kurnazca veya zekice

bir kopuş ve uzaklaşmadır, inovasyon. Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği üzere her inovasyonun, özellikle çevre sağlığı açısından, mutlak anlamda mevcut uygulamalardan ve çözümlerden daha iyi olduğu da her zaman söylenemez. Bazı teknik inovasyonların ekonomik verimliliği yüksek de olsa toplumsal boyutuyla menfi etkileri de olabilmektedir. Bu gibi inovasyonların toplumsal yararı olmadığı ve hatta zararı olduğu için, sosyal olarak işlevsiz olması hasebiyle hem Batı toplumları, hem de sosyal-hukuk nitelikteki devletler tarafından talep edilmemektedir.

2.2. İnovasyondan Sosyal İnovasyon Kavramına Dönüşüm

Toplum hayatında sadece teknik/ekonomik inovasyonların olduğunu veya bunların tek başına ortaya çıktığını söylemek, doğru bir açıklama olmasa gerek. Kaldı ki birçok teknik/ekonomik inovasyon dahi sosyal hayatı direkt veya endirekt olarak etkilemektedir. Bu anlamda bütün inovasyonlar, haddizatında az veya çok sosyal nitelik taşımaktadır. Sosyal inovasyon (social innovation) kavramını ilk kullananlardan biri olan Otto Neuloch (1977) olmuştur. Ona göre sosyal inovasyonlar, toplum hayatında iyileştirici gücü de olan yeni fikirlerin ve kurumların somut olarak hayatiyet bulmuş olmasıdır.

Belirli teknik/ekonomik inovasyonların toplum yaşamını değiştirme gücüne sahip olduğuna

göre bunların da sosyal inovasyon türlerinden sayılması gerektiğini savunan ilk sosyologlardan biri, Amerikalı William F. Ogburn (1886-1959)'dur. Ogburn (1933: 162-163), her çeşit toplumsal yenilik anlamına gelen 50 icatı (ateşkes günü, karavan kamp alanları, market zincirleri, çocuk yuvaları, genel seçimler, ücret ödemelerinde ikramiye vb.), geliştirdiği sosyal değişim teorisinin bir unsuru olarak sıralamıştır.

Alman sosyolog Wolfgang Zapf (1937-2018), Ogburn'un verdiği örnekleri daha da sistemleştirerek, inovasyonları, "sadece teknik boyutlu" (örneğin yeni kaynaklar, cihazlar vb), "sosyo-teknik boyutlu" (örneğin özel araç/cihaz kullanımı için alt yapı) ve "sadece sosyal boyutlu" (örneğin yoksullukla mücadele projeleri) olarak tasnif etmiştir. Sosyal boyutlu olan inovasyonları da kendi içinde "piyasa temelli inovasyonlar" (örneğin Leasing), "işletme içi idari inovasyonlar" (örneğin yeni/esnek çalışma saatleri), "siyasal inovasyonlar" (örneğin liderler arası zirve toplantıları) ve "kurumsal inovasyonlar" (örneğin kendi kendine yardım eden sosyal gruplar) şeklinde ayırmıştır (Bkz. ayrıca Tablo 1). Bu şekilde yedi farklı sosyal inovasyon türü ortaya çıkmıştır (Zapf, 1989:175-178):

1.) İşletmelerin yapısındaki organizasyon değişiklikler (Schumpeter de buna işaret etmiştir),

2.) İşletmelerin yapısındaki organizasyon değişiklikler (Schumpe-

ter de buna işaret etmiştir),

3.) Hizmet sektöründe yenilikler (Schumpeter de yeni hizmet biçimlerinden bahsetmiştir),

4.) Sosyal teknolojiler (sosyo-teknik inovasyon olarak örneğin ekipman ve hizmet kombinasyonu),

5.) Bir amaç uğruna bir araya gelen katılımcıların kendi kendilerine meydana getirdikleri sosyal icatlar,

6.) Siyasi alandaki inovasyonlar,

7.) Toplumsal ihtiyaçları karşılayan yeni yöntem ve modeller,

8.) Yeni yaşam biçimleri.

Buna göre sosyal inovasyon, toplumsal sorunları çözüm veya tedbir odaklı olarak mevcut uygulamalardan daha etkili, verimli, sürdürülebilir ve adil bir şekilde gidermeye muktedir bir yenilik olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda toplumun bütün kesimlerin ortak faydasına yönelik olması gereken sosyal inovasyonlar, değişen çalışma biçimleri ve (ya) evde çalışma/ eğitim gibi insani ilişkilerde ve toplumsal yapıda görülen yeniliklerin bütünü olarak tanımlanmaktadır.²

Tıpkı teknik/ekonomik inovasyonda olduğu gibi sosyal inovasyonda da aşama süreçleri olarak yaratıcı ve yeni olma özelliklerine sahip olmanın ötesinde "katma değer yaratma" unsuru önem kazanmaktadır. Toplumsal katma değeri düşük olan inovasyonların gerçek anlamda

sosyal olduğu söylenemez. Bir başka deyişle inovasyonların sosyal boyutlu olabilmesi için, yeni teknolojilerin, ürünlerin, düzenlemelerin, hizmetlerin veya organizasyonların toplumun geneline hitap etmesinin yanında iyileştirici yönlerinin de etkin olması gerekmektedir.

Gerçi her sosyal inovasyonun içinde iyileştirici bir yenilik barındırdığını söylemek mümkündür. Ancak toplum hayatında ortaya çıkan her yeniliğin de mutlak anlamda iyileştirici potansiyeli olan bir sosyal inovasyon olduğu da iddia edilmemelidir (Erkaya, 2021: 8). Diğer yandan sosyal inovasyon olmadan da teknik inovasyonun kolay kolay gerçekleşmeyeceğini kabul etmek gerekmektedir. Bu çerçevede disiplinler ve sektörler arası işbirliği şeklinde ortaya çıkan teknik inovasyonların önemli bir bölümünün toplumsal ilerlemeye de katkı sağladığı görülmektedir. Birçok temsilcinin katılımıyla yani ortak akıl ile yürütülen inovasyon girişimleri, teknik olduğu kadar sosyal bir misyona da sahip olmaktadır (Mazzucato, 2015: 147-158).

Ancak Klein'e (2015: 181) göre belirli çıkar gruplarının geliştirdikleri doğayı tahrip edici teknolojiler, sosyal inovasyondan ziyade zarar vermektense başka bir işe yarayan icat veya buluşlardır.³ Toplumsal hareketlerin içinde yer alan örneğin

² <https://www.gsb.stanford.edu>, (Erişim Tarihi: 26.05.2022).

³ Sklair (1972: 191), inovasyonları, icat ve buluşların toplum üzerindeki etkileri olarak tanımlamaktadır. Buna göre icat ve buluşların sosyal etkisinin en üst düzeyi, yeniliğe yatkın yaratıcı toplumlarda görülmektedir. Bu makalede ise, konuyu daha fazla dağıtmamak için, icat ve buluş arasında ayırım yapılmaksızın, her ikisini de inovasyon kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Nitekim Barnett (1953:8) de icat ve buluş kavramlarını, toplumsal etkisinden bağımsız olarak inovasyon için kullanmıştır.

çevre dostu oluşumlar ise hemen her yönüyle fayda sağlayan hem teknik, hem de sosyal inovasyonların gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır. Nitekim rüzgâr gücünden enerji üretmek gibi toplum yararına olan sağlıklı ve etkili teknolojik değişimler, daha çok demokratik toplumlarda filizlenen bu gibi toplumsal hareketlerin inisiyatifi ile gerçekleştirilmiştir.

Sosyal inovasyonların katma değeri, mikro boyutlu yani belirli kişi veya grupların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmaktan daha çok makro boyutlu yani toplum yararı odaklıdır. Toplum yararını esas alan sosyal inovasyonların taraftarları ve(ya) katılımcıları da dolayısıyla daha geniştir. Bir başka ifadeyle iş ve bilim dünyası ile sivil toplum (dernek, vakıf, sendika vb.) temsilcilerinin yer almadığı bir inovasyon girişiminin sosyal olma özelliği zayıftır. Ayrıca sosyal inovasyonları, teknik inovasyonların basit bir yan ürünü olarak değerlendirmek de doğru bir yaklaşım değildir. Sosyal inovasyon, değişim sürecinde insanların, sektörlerin ve organizasyonların hem kendilerini, hem de başkalarıyla olan ilişkilerini yeni bir anlayış doğrultusunda geliştirebilmelerine yardımcı olan ve böylece genel anlamda toplumun dönüşüm kabiliyetini daha kolay sağlayan önemli bir vasıtadır.

Bütün sosyal kesimlerin ihtiyaçlarını gidermeyi amaçlayan sosyal inovasyonlar, katılımcı ve şeffaf işbirliği çerçevesinde ortak akıl ve

aksiyona dayanan bir anlayış çizgisinde yaratıcı girişimlerdir. Sosyal inovasyonlar, spesifik veya yerel süreç ve ürün yenileme hizmetlerine yönelik olabileceği gibi yapısal değişim veya toplumsal boyutuyla sistemik dönüşüm temelli de olabilmektedir. Özellikle göç kaynaklı ve yerel düzeyde görülen yoksulluk sorunuyla mücadele kapsamında öncelikli olarak sivil toplumun girişimleriyle geliştirilen sosyal ve ekonomik içermeye (inclusion) projeleri, sosyal inovasyon olarak kabul görmekte, Batı'da sosyal devletler tarafından teşvik edilmekte ve finansal destek görmektedir (Friedrich-Naumann, 2020: 7).

2.3. Sosyal İnovasyondan Toplum Temelli İnovasyon (TTİ) Kavramına Dönüşüm

Toplumda özellikle bilim, eğitim, siyaset, sanat ve kültür yaşamını değişik boyutlarda etkileyen ve değiştiren ekonomik ve teknik nitelikte olmayan birçok inovasyon türü bulunmaktadır. Örneğin Schumpeter'in (1961: 91) de saptadığı gibi yeni satış ve referans pazarlarının keşfi söz konusu olduğunda piyasa inovasyonlarından veya işletme yönetimi ve holding oluşumu gündeme geldiğinde hukuksal veya kurumsal inovasyonlardan bahsedilmektedir. Sosyal inovasyonlar da ne kadar çok toplumun ihtiyaçlarına yönelik tasarlanırsa ve uygulanabilirse kavramsal anlamı da geniş bir alana sırayet etmektedir. Son yıllarda bütün

toplum kesimlerinin ve sektörlerinin yenileme yeteneğinin güçlendirilmesine dönük olarak hazırlanan ve(ya) desteklenen geniş anlam içeren bir sosyal inovasyon, İngilizcede "Societal Inovasyon", "Topluma Yönelik Tümel İnovasyon" veya kısacası "Toplum Temelli İnovasyon" (TTİ) kavramı ile tanımlanmaktadır (AB, 2014: 20).

Toplumun bütün kesimlerinin sosyal veya teknolojik ihtiyaçlarından dolayı yerel ve sistemik düzeydeki TTİ'lerin önemi son yıllarda iyice artmıştır. Bu bağlamda kentleşme, göç, ulaşım ve iletişim gibi alanlarda yaşanan karmaşık toplumsal sorunların giderilmesine dönük olarak sektörler arası işbirliğine dayanan girişimler, genelde TTİ'lerin amaçlarına da uygun projelerdir. TTİ aktörlerinin başında sosyal işletmeler/girişimciler geldiği gibi işletmelerde istihdam edilen teknik personel (intrapreneur = iç işletmeciler) veya emek piyasasında bulunmayan ama

tecrübeli ve girişimci vasfı taşıyan (emekli) insanlar da yer alabilmektedir (Friedrich-Naumann, 2020: 7).

Bir işletmede uzun süreden beri çalışan tecrübeli teknik elemanlar, yani "iç işletmeciler", bir organizasyon içinde var olan uygulamalar, yapılar ve süreçler hakkındaki dâhili bilgilerini kullanarak, yenilik yapma yeteneğine sahip olan deneyimli kişilerdir. İç girişimcilik, sosyal işletmeciliğin aksine hemen tüm sektörlerde görülen yenilikçi bir eylem biçimidir. STK'lar ve sendikalar gibi kâr amacı gütmeyen organizasyonları temsil eden üçüncü sektörün dışında kalan sosyal işletmeler de TTİ'ler üretmede etkin ve başarılı olabilmektedir. Günümüzde yeni gelişen piyasalarda farklı çözümler geliştirebilme yeteneğini gösterebilen sosyal işletmeler, iş dünyası, ekonomi, kamu sektörü ve sivil toplum arasındaki ara yüzde etkin bir şekilde faaliyet göstermektedir (McKinsey ve Company Ashoka, 2019: 28).

Tablo 1. Toplum Temelli İnovasyon (TTİ) Türleri

TTİ TÜRLERİ	ÖRNEKLER
Teknik İnovasyonlar	Yeni Malzemeler, Kaynaklar, Ekipmanlar
Sosyal İnovasyonlar	Yeni Yaşam/Tüketim Tarzı
Sosyo-Teknik İnovasyonlar	Yeni İletişim/Ulaşım ve Erişebilir Tasarımları
Hukuksal İnovasyonlar	Yeni Hukuksal İşlem ve Süreçler
Siyasal İnovasyonlar	Yeni Seçim Usul/Teknikleri ve/ya Siyasal Katılım Olanakları
Ekonomik İnovasyonlar	Yeni İşbirliği Modelleri ve Alternatif Ekonomik Modeller
Sanatsal İnovasyonlar	Yeni Sanat Tarzı ve Kültür Oluşumları
Kurumsal İnovasyonlar	Yeni Sosyal Dayanışma Birliktelikleri

Tablo 1, değişik alan/ sektörlerde TTİ kapsamına giren yenilikçi girişimlerin/ürünlerin/hizmetlerin toplumsal yansımaları açısından birbirinden kopuk izole uygulamalar olmadığını, kendi aralarında karşılıklı olarak etkileşim içinde bulduklarını açıkça göstermektedir. Kapsamları/alanları ve uygulama biçimlerinin yanında etkileri de farklı ve daha geniş olduğu için, TTİ'leri sosyal inovasyonlardan ayırt etmek gerekmektedir. Sosyal inovasyona kavramsal anlamda yakın ise de oluşum ve yürütüm açısından ondan farklı olarak TTİ'de devlet, geliştirdiği inovasyon dostu sosyal politikalarıyla sürdürülebilir sistem değişiminin sağlanmasında önemli ve aktif bir rol üstlenmektedir.

TTİ'ler, devlet ve sivil toplum arasındaki etkileşimde sistemik ve yeni bir değişimi yansıtmaktadır. Diğer taraftan TTİ'ler, büyük toplumsal grupların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik makro boyutlu iken, sosyal inovasyonlar, mikro açılımlarıyla daha çok belirli bir topluluğa hitap etmektedir. Sosyal aktörlerin/girişimcilerin çoğunluğu tarafından benimsenen ve ortaklaşa yürütülen TTİ'ler, insanların günlük yaşamlarına ekonomik ve(ya) sosyal yönden sürdürülebilir iyileşme sağlamakta ve toplumların sosyo-ekonomik gelişmelerine yardımcı olmaktadır. TTİ'ler sayesinde toplumsal yapılar ve sosyal sistemler, radikal veya kademeli bir şekilde değişikliğe uğ-

ramaktadır (Lehtola ve Stahle, 2014: 152-155).

SONUÇ

İlerleme kavramının kökenine baktığımızda tarihsel gelişim sürecinde özellikle kavramın semantik anlam bağlamında birkaç kez değiştiğini görebiliriz. Bir zamanlar dini perspektiften ele alınan ilerleme kavramı, Aydınlanma döneminden sonra rasyonel aklı ön planda tutan bir insanlık başarısı olarak seküler bir boyut kazanmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte ilerleme, ekonomik-teknik yönleri ile önem kazanmış ve en nihayetinde Batı toplumlarında serbest piyasa ekonomisi çizgisinde toplumsal değişimin etkisiyle ortaya çıkan sayısız inovasyonlarla bilim toplumunu oluşturmuştur. İnovasyonların etkileri ve sonuçları itibarıyla ekonomi hayatını ve iş dünyasını önemli derecede değiştirme gücüne sahip olduğu yöndeki ilk açıklayıcı tespitler Schumpeter'e aittir.

İlerleme, toplumsal boyutuyla her zaman kendi ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel çerçevesine bağlı kalarak bir işlev görmüş ve süreç içinde inovasyonlar da bu yönde şekil almış ve yeni şartlara göre geliştirilmiştir. Son yıllarda gerek çevre hareketinde, gerekse bilimsel araştırmalarda ilerleme kavramından ziyade inovasyon kavramının tercih edilmesinin bir nedeni de sağlıklı ve sürdürülebilir sosyo-ekonomik gelişmenin toplumsal talep ve ihtiyaçlar

doğrultusunda şekillenmesi gerektiğine dair ortaya çıkan demokratik görüşlerdir. Bununla birlikte inovasyonların bizzat kendileri sosyal uygulamaların ayrılmaz bir parçası olmalarından ötürü toplumsal kabul görmeleri ve yayılmaları halinde toplumsal ilişkileri de değiştirebilme gücüne sahip olmaktadır.

Gittikçe daha çok sosyal nitelik kazanmaya başlayan inovasyonlar, mevcut beklentilerin doğrultusunda belirli sorunları, o zamana kadar uygulanan rutin yöntem, tedbir veya politikalarından farklı olarak yeni bir anlayış/bakış ile çözebilen toplumsal olanak ve fırsatlardır. Sosyal inovasyonlar, sadece toplumda geniş kapsamlı yapısal değişikliklere yol açmamakta aynı zamanda toplumsal/çevresel sorunlara da etkin bir şekilde çözüm getirmektedir. Örneğin ekolojik krize karşı toplumsal duyarlılık düzeyinin artmasıyla birlikte inovasyon türleri de daha çok toplum yararını gözeten yaklaşımlarıyla çevre dostu olmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla demokratik toplumlarda sosyal inovasyonların amacı da toplum temelli hale gelmiştir. Bir başka deyişle Post-Modern Dünya, ilerleme ideolojisinin bazı olumsuz taraflarını görerek, bunun yerine geliştirdiği sosyal inovasyonlarla olası her türlü riski minimize etmek, daha adil bir sosyal düzen kurmak ve daha sağlıklı bir toplum oluşturmak amacını gütmektedir.

Sosyal inovasyon projelerine katılan aktörlerin ve yetkililerin

artması ile birlikte inovasyonlar da kapsam olarak bir değişime uğramıştır. Toplum temelli olarak ifade edilen bu gibi inovasyonlar, hem birçok alanın/ sektörün gerçek toplumsal ihtiyaçlarına cevap vermekte, hem de işbirliği sürecinde devlet ile sivil toplum arasındaki bağları güçlendirmektedir. Bu süreçte toplumun (o ana kadar belki de ihmal edilmiş) belirli sosyal kesimleri de yeni oluşan şartlara uyum sağlamak durumunda kalmakta ve dolayısıyla toplumsal değişimin bir parçası haline gelmektedir.

Bu vesile ile özellikle kurumsal inovasyonlar ve bürokratik işlemlerin minimize edildiği işbirliği yöntemleri ile farklı sosyal alanlarda da önemli gelişmeler elde etmek amacıyla eğitim sisteminde, işgücü piyasasında ve kamusal sosyal politikalarda bazı yeni uygulamalara gidilmektedir. Devletçe teşvik kapsamına alınan TTİ projeleri/süreçleri, sadece klasik bilim ve ekonomi alanlarıyla sınırlı olmayan dijital dönüşümü de dizayn eden yeni teknolojik açılımların ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Kamusal inovasyon politikalarının daha etkin hale gelmesi ile birlikte toplumda zaten yaygın bir şekilde kullanılan e-posta, e-devlet, e-pazarlama, e-öğrenme veya i-pod ve i-phone gibi birbirleriyle bağlantılı akıllı elektronik sistemler, ileride daha da çeşitlenecek ve gelişecektir.

Eğer toplumda yeni fikirler, projeler, uygulamalar, süreçler ve ürün-

ler, moda akımı gibi geçici olmaktan çok bilim ve ekonominin yanı sıra tüm alanlarda yenilikçi etkileri ve sürdürülebilirlikleri açısından mukavemet gösterebilmeleri halinde bütün bu inovatif gelişmeler, toplumsal değişime de katkı sağlayacaktır. Kurumsal olarak bilinçli ve plânlı bir şekilde TTİ'ler ile kendini sürekli olarak yenileyebilen bir toplum, Post-Modern Dünyada "İnovasyon Toplumu" olma vasfını kazanacak ve gelişmiş öncü ülkeleri

temsil edecektir. Ezcümle; bir toplum, aralıksız olarak olumlu yönde kendini değiştirmek yani geliştirmek/yenilemek için çaba gösterdikçe, yaşam/dünya koşulları da o toplumun mevcut durumunu daha da iyileştirecektir. Böyle bir "İnovasyon Toplumu", Post-Modern Dünyanın gerisinde kalmayacak ve gelişmiş diğer toplumların boyunduruğu altında kalmaktan kurtulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

AB/European Union (2014), Social Innovation, A Decade of Changes, Luxemburg: Publications Office of the European Union.

Aderhold, J. (2009), Rationalities of Innovation, (Eds. S. Roth), Non-technological and non-economic innovations: Contributions to a theory of robust innovation, 161-194, Bern: Peter Lang Verlag.

Akarsu, B. (1994), Felsefe Terimleri Sözlüğü, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Aysoy, M. (2020), Modernlik ve Mârifet: Rene Guenon ve Kutsal Bilim Üzerine, Ankara: Altiva Kitap.

Barker, C. (2005), Cultural Studies: theories and practice, London: Sage.

Barnett, H. G. (1953), Innovation, New York: Published by McGraw-Hill.

Barth J. (1984), "The Literature of Replenishment", The Friday Book: Essays and Other Non-Fiction, 193-206, London: The John Hopkins University Press, <https://literaturacomparadaufrj.files.wordpress.com/2019/03/textos-curso-colombia-06-barth-the-literature-of-replenishment.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.02.2023).

Baudelaire, C. (1863), Le peintre de la vie moderne, https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/14785/mod_resource/content/1/BAUDELAIRE_le%20peintre.pdf, (Erişim Tarihi: 03.02.2023).

Berman, M. (1983), All That Is Solid Melts Into Air: The Experience of Modernity, London: Penguin Books Ltd.

Bonnet, A. M. (1978), Kunst der Moderne, Kunst der Gegenwart: Herausforderung und Chance., Köln: Deubner Verlag für Kunst, Theorie und Praxis.

Diez, T. (2006), "Postmoderne Ansätze", in: Siegfried Schieder, Manuela Spindler (Hrsg.), Theorien der Internationalen Beziehungen, 473-474, 2. Auflage; Stuttgart.

Erkaya, D. (2021), Sosyal İnovasyon İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki-de Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile İyi Oluş Halinin Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Fagerberg, J. (2005), Innovation.A Guide to the Literature, (Eds. J. Fagerberg, D. C. Mowery ve R. R. Nelson), The Oxford Handbook of Innovation, 1- 26, Oxford: Oxford University Press.

Felderer, B. (1996), Wunschmaschine Welterfindung: Eine Geschichte der Technikvisionen seit dem 18. Jahrhundert, Wien/New York: Springer Verlag.

Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit (2020). Soziale Innovationen Und Ihr Beitrag Zum Innovationssystem: Förderansätze und Handlungsbedarf in Deutschland, <https://shop.freiheit.org/#/Publikation/959>, (Erişim Tarihi: 27.05.2022).

Frisby, D. P. (1984), Georg Simmels Theorie der Moderne, (Hg. H.J. Dahme

und O. Rammstedt), Georg Simmel und die Moderne, Neue Interpretationen und Materialien, 9–79, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Frisby, D. P. (1989), Fragmente der Moderne: Georg Simmel–Siegfried Kracauer–Walter Benjamin, (Fragments of Modernity: Theories of Modernity in the Work of Simmel, Kracauer and Benjamin/1986), (İngilizceden Almancaya Tercüme: A. Wünsche), Rheda–Wiedenbrück: Daedalus Verlag.

Gall, L. (1989), Europa auf dem Weg in die Moderne 1850–1890: Oldenbourg Grundriss der Geschichte, Band 14, Oldenbourg/München: R. Oldenbourg Verlag.

Graff, G. (1973), "The Myth of the Postmodernist Breakthrough", *TriQuarterly*, No. 26, (Winter), 383–417.

Graff, G. (1975), "Babbitt at the Abyss: The Social Context of Postmodern, American Fiction", *TriQuarterly*, No. 33, (Spring), 305–337.

Groys, B. (1992), Über das Neue: Versuch einer Kulturökonomie, München: Hanser Verlag.

Gumbrecht, H. U. (1978), Modern, Modernität, Moderne, in: Brunner/Conze/Koselleck (Hrsg.), *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 4, Stuttgart: Klett-Cotta Verlag.

Guzzini, S. (2009), "Structural Power: The Limits of Neorealist Power Analysis", in: *International Organization*, Cambridge University Press, 47 (3), 443–478.

Habermas, J. (1980), *Die Moderne: ein unvollendetes Projekt*, Philosophisch-politische Aufsätze, 3. Auflage (1994), Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Henßler, P., Schmid, J. (2007), *Bevölkerungswissenschaft im Werden, Die geistigen Grundlagen der deutschen Bevölkerungssoziologie*, Wiesbaden: Springer Verlag.

<https://www.gsb.stanford.edu/experience/about/centers-institutes/csi/defining-social-innovation>, (Erişim Tarihi: 26.05.2022).

Jauss, H. R. (1970), *Literaturgeschichte als Provokation*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Kaiser, G. (2011), *Jedes Ende ist auch ein neuer Anfang: Arno Schmidts „Schwarze Spiegel“, Marlen Haushofers „Die Wand“, Herbert Rosendorfers „Großes Solo für Anton“ und ein Konzept der postapokalyptischen Robinsonade im 20. Jahrhundert*, (Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität), München, https://edoc.ub.uni-muenchen.de/14745/1/Kaiser_Gina.pdf, (Erişim Tarihi: 19.05.2022).

Klein, N. (2015), *Die Entscheidung Kapitalismus vs. Klima*, Frankfurt: Fischer Verlag.

Koselleck, R. (1975), "Fortschritt", in: Brunner/Conze/Koselleck (Hrsg.), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band: 2, 351-423, Stuttgart: Klett Verlag.

Koselleck, R. (1982), *Die Verzeitlichung der Utopie*, in: Voßkamp, Wilhelm (Hrsg.): *Utopieforschung: Interdisziplinäre Studien zur neuzeitlichen Utopie*, Bd. 3, 1-14, Stuttgart: Metzler Verlag.

Lehtola, V. V., Stahle, P. (2014), "Societal innovation at the interface of the state and civil society", *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, Nr. 27 (2), 152-174.

Lerner, D. (1958), *The Passing of Traditional Society, Modernizing the Middle East*, Glencoe: The Free Press.

Lichtblau, K. (1997), *Georg Simmel: Einführungen*, Frankfurt am Main/New York: Campus Verlag.

Liotard, J-F. (1999), *Das postmoderne Wissen*, Wien: Passagen Verlag, [Kitabın Orijinali: Lyotard, J-F. (1978), *La Condition postmoderne: Rapport sur le savoir*, Paris: Les Editions de Minuit].

Martinelli, A. (2005), *Global Modernization: rethinking the project of modernity*, 5-9, London: Sage.

Mazzucato, M. (2015), "Beyond Market Failures: Shaping and Creating Markets for Innovation-Led Growth". in: Mazzucato, M.; Penna, C. R. Hrsg.: *Mission-oriented Finance for Innovation: New Ideas for Investment-Led Growth*, London/New York.

McKinsey & Company Ashoka (2019), *Wenn aus klein systemisch wird: Das Milliardenpotenzial sozialer Innovationen*, <https://www.mckinsey.de/publikationen/2019-03-14---ashoka-wenn-aus-klein-systemisch-wird#:~:text=Dies%20ist%20das%20Ergebnis%20einer,den%20Erfolg%20von%20Sozialunternehmen%20sind>, (Erişim Tarihi: 25.05.2022).

Neuloch, O. (1977), *Zum Bezugsrahmen von sozialer Innovation und sozialem Konflikt*, in: O. Neuloch (Hrsg.): *Soziale Innovation und sozialer Konflikt*, 9-30, Göttingen: Vanderhoeck-Rurecht Verlag.

OECD (1997), *Oslo Manual: Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data*, Paris.

Pannwitz, R. (1917), *Die Krisis der europäischen Kultur*; Nürnberg: Hans Karl Verlag.

Preda; A. (2002), "Postmodernism in Sociology", in: Neil Smelser & Paul B. Baltes (Derleyen): *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Amsterdam: Elsevier Science.

Rogers, E. M. (2003), *Diffusion of Innovations*, 5. Edition, New York: Free Press.

Saage, R. (1999), *Merciers "Das Jahr 2440" und die "kopernikanische*

Wende" des utopischen Denkens, in: Utopie kreativ, Heft 101, 48-60, https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/101_Saage.pdf, (Erişim Tarihi: 20.05.2022).

Salgar, E. (2015), 'İlerleme' Kavramı Üzerine Tarihsel Bir İnceleme, FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), Kastamonu Üniversitesi, (19), 311-324.

Sauvy, A. (1959), "Progres technique, emploi et chômage" (Teknik İlerleme, İstihdam ve İşsizlik), (Eds. J. Habakkuk), Lectures in Economic Development, 39-59, İstanbul.

Schumpeter, J. (1934), The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle, Cambridge, MA: Harvard University Press (repr. New Brunswick: Transaction, 1983).

Schumpeter, J. (1946), Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, Bern: A. Francke Verlag.

Schumpeter, J. (1961), Konjunkturzyklen: Eine theoretische, historische und statistische Analyse des kapitalistischen Prozesses, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag.

Silkin Ün, S. (2020), "Toplum 5.0"da Bilgi ve İletişim Teknolojileri ile Yaşlı Bakımı", Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 9 (24), 313-330.

Simmel, G. (1903), Die Grossstädte und das Geistesleben, in: Rammstedt, Otthein (Hg.) (1995): Aufsätze und Abhandlungen 1901-1908, Band 7, 116-131, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Simmel, G. (1989-2015), Georg Simmel Gesamtausgabe, Ed. by Otthein Rammstedt et al., 14, 330-348, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Sklair, L. (1972), Die Soziologie des Fortschritts, München: List Verlag.

Therborn, G. (1995), "Routes to/through Modernity", Global Modernities, in: Featherstone, M., Lash, S. Robertson, R. (Eds), London/New Delhi: Sage Publications.

Thiel, A. (1868), Epistolae Romanorum Pontificum genuinae et quae ad eos scriptae sunt a S. Hilario usque ad Pelagium II.; E. Peter, Braunsberg.

Toynbee, A. J. (1947), A Study of History (Abridgement of Vols. I-VI by D. C. Somervell), New-York/London: Oxford University Press.

Usta, İ. (2011), "Modernizm oder Erneuerung?: Ein Vergleich, zwischen den klassischen und modernistischen Salafiten" (Modernizm ya da Yenileşme: Klasik ve Yenilikçi Selefler arasında bir Karşılaştırma), Kelam Araştırmaları Dergisi, 9(2), 195-218, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179808>, (Erişim Tarihi: 02.02.2023).

Wagner, P. (1995), Soziologie der Moderne: Freiheit und Disziplin, Frankfurt am Main/New York: Campus Verlag.

Walter, B. (1940/1982), Das Passagen-Werk, Gesammelte Schriften, Band: V 2, Frankfurt: Suhrkamp Verlag.

Welsch, W. (1987), *Unsere postmoderne Moderne*, Weinheim: VCH-Acta Humaniora Verlag.

Zapf, W. (1989), "Über soziale Innovationen", *Soziale Welt*, 40. Jahrgang, Heft: 1/2, Nomos Verlagsgesellschaft mbH, 170-183.

Zapf, W. (1994), "Über soziale Innovationen", in: *Modernisierung, Wohlfahrtsentwicklung und Transformation*, 23-40, Berlin: Edition Sigma.

Zapf, W. (1995), "Entwicklung und Sozialstruktur moderner Gesellschaften", in: Korte, Hermann/Schäfers, Bernhard (Hg.), *Einführung in Hauptbegriffe der Soziologie*, 3. Auflage, Einführungskurs Soziologie, Band 1, 181-193, Opladen: Leske und Budrich Verlag.

Zima, P. V. (2001), *Moderne/Postmoderne*, 2. Auflage, Tübingen/Basel: UTB Francke Verlag.